

SÜPÜRGE ZANAATÇISI ÖRNEĞİNDE İKİ KÜLTÜREL SÜREÇ: KÜLTÜRLEME VE KÜLTÜRLENME

İsmail ENGİN*

"Neyi bilebiliriz", "ne yapmamız gerekir" ve "ne ümit edebiliriz" şeklindeki sorular, bizi, ünlü Alman düşün adamı Kant'a göre "insan nedir" sorusuna yöneltecektir.¹ İnsan ise, son derece karmaşık ve parçalanmaz bir bütündür.² Böyle bir canlı niteliğindeki insanın biyolojik, psikolojik ve kültürel olmak üzere üç varlık alanı vardır.³ Sözü edilen bu üç varlık alanının bir bütün olarak incelenmesi ise oldukça güçtür. Nitekim, bu güçlüğü gören bilim adamları, insanın varlık alanlarını ayrı ayrı incelemeye başlamışlardır ve incelemektedirler.

Diğer bir anlatımla biyolojik, psikolojik ve kültürel varlık alanlarıyla, insan üç bilinmeyenli denklem olma özelliğindedir. Her varlık alanı, insanın ne'liği sorununda bir bilinmeyene denk gelmektedir. Denklemdeki bilinmeyi çözümleyebilmek için, onunla özel olarak ilgilenmek gerekir. Bu durum, insan için geçerli olduğunda, söz konusu bilinmeyi çözümlenmeye çabışan ilgili bilimle ya da bilimlerle karşılaşılır.

* A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Halkbilim Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

1 Bu konuda bkz.:

a) Takıyattın Mengüşoğlu, *Felsefi Anthropoloji. İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1612, İstanbul, 1971, s. 40.

b) W.H. Werkmeister, *Bir Değer Teorisinin Ana Çizgileri. 6. Konferans*, Çev.: A. Turan Oflazoğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 827,1959, s. 3.

2 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.

a) Alexis Garrel, *İnsan Denen Meçhul*, Çev.: Refik Özdek, Emek Matbaacılık, Yağmur Yayınları: 64, İstanbul, 1979, s. 22.

b) Mengüşoğlu, y.a.g.e.

3 Freud, kültürel varlık alanını toplumsal varlık alanı olarak görmekte ve biyolojik varlık alanının güdüler, gereksinimler ile dürtülerden; psikolojik varlık alanının davranışlar, eğilimler, bunalım ve hastalıklardan; toplumsal varlık alanının ise kurumlar, yasalar ve engellemelerden oluştuğunu ileri sürmektedir. Bkz.: Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Evrim Matbaacılık Lmd. Şti., Remzi Kitabevi Yayınları, Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 20, İstanbul, 1979, s. 25—26.

İlgili bilimler, araştırma alanı olarak seçtiği varlık alanlarından elde ettiği verilerin ışığı altında, o verilere göre, insanı yorumlamaya çalışır. Örneğin, biyolojik varlık alanını inceleyen biyologlara göre insan, biyolojik bir varlıktır. Psikolojik varlık alanını inceleyen psikologlara göre insan psikolojik bir varlık olurken; kültürel varlık alanını çözümlenmeye çalışan sosyologlara, kültür antropologlarına ve halkbilimcilere göre ise kültürel bir varlık olmaktadır. Nitekim, bu çalışmada insanın kültürel varlık alanının -bir kesiti incelenecektir.

Madem ki insan çalışmamızda kültürel bir varlık olarak ele alınmaktadır, o halde öncelikle kültür kavramını açıklamak gerekir.

Kültür tanımları sayıca çok zengindirler. 1952 yılında A. Kroeber ve C. Kluchhohn tarafından yayınlanan "Culture" adlı kitapta 164 farklı kültür tanımına değinilmiştir. Küçük farklılıklar görmezlikten gelinirse, kültürün pek çok tanımları iki genel kategoriden birine girer. Bunlar da,

1. Bütüncü,

2. Fikirler sistemi

şeklindeki açıklama biçimleridir.

Bütüncü açıklama biçiminde kültür kavramı, bir toplumun bütün yaşam biçimini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu tipe ve klasik tanıma göre kültür, Tylor'un anladığı anlamda, öyle bir bütündür ki bilgi, inanç, sanat, ahlâk, hukuk, gelenek, görenek ve bütün diğer yetenekleri ve alışkanlıkları içine alır ki bunları birey, toplumun bir üyesi olarak kazanmıştır. Bu açıklama biçimi, uyum mekanizması olarak kültürün işlevsel anlamını vurgulamaktadır. Cohen, insanın toplumsal uyumunun kültürel araçlarla oluştuğunu belirttikten sonra, üretim amaçlarıyla yeni enerji kaynaklarının yararlı hale getirilmesi ile bu enerji sistemlerini etkili olarak kullanmak için, onu mümkün kılan toplumsal ilişkilerin organizasyonunun da insanın toplumsal uyumunu sağladığını ifade etmiştir.

Kültürün ikinci ve az kapsamlı olan esas açıklama şekli, fikir oluşturuca ya da düşünceyle ilgili bir sistem oluşudur. Bu anlamda kültür, toplumsal olarak bölüştürülmüş bir fikirler sistemi, fikirlerle ilgili bir şifre türüdür. İnsanlar, kültür sayesinde kendilerini ve dünyayı yorumlar ve davranışlarını ifade ederler.⁴

4 Kültürün iki genel kategorisi hakkında daha geniş bilgi için bkz.:

Frank Robert Vivalo, *Handbuch der Kulturanthropologie*, (Übersetzt aus dem Amerikanischen: Erika Stagl; Hrsg. von Justin Stagl), Ernst Klett, Stuttgart, 1981, s. 50—52.

Kültür, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, günümüzde kültür antropologlarının üzerinde birleştiği husus, onun insanı insan yapma özelliğini taşıyan bir olgu olduğudur. Nitekim, böyle bir olgu olarak kültür, insan boyutunda tüm zamanlar için söz konusudur. Onun insan boyutundaki tüm zamanlar için var olmasını ise, kültürel geçişlilik ya da kültürel aktarım sağlamaktadır.⁵

Kültürel geçişlilik kültürel süreçlere bağlıdır.⁶ Kültür antropologları aile, akrabalık, evlilik, soysop ilişkileri; bütünleşme, farklılaşma; alışveriş sistemleri; yönetim vb. gibi konulara ve sorunlara, belli süreklilikler, başı-sonu belli olmadan süregelen olaylar olarak bakarlar ve bu tür sürekli oluşlara süreç adını verirler.⁷ Kültürel süreçler ise, kültürel yapının oluşumu ve değişmesinde itici güç ya da aracı durumunda olan çeşitli etki ve baskılardır.⁸ Kültürleme (enculturation), kültürel yayılma (diffusion), kültürleşme (acculturation), kültürlenme (culturation), kültür şoku (culture shock), zorla kültürleme (trans-culturation), kültürel özümseme (cultural assimilation) ve kültürel değişme (cultural change) kültürel süreçleri oluşturmaktadır.⁹ Bu çalışmada kültürel süreçlerden yalnız ikisi üzerinde durulacaktır ki, bunlar "kültürleme" ve "kültürlenme" dir.

Tüm insanlar, bir kültür çevresi içinde doğar, büyür ve yetişir. Bu anlamda bireyin ait olduğu kültür çevresine uyumu söz konusudur. Uyum durumu, bireye, daha önce de belirttiğimiz gibi kültür tarafından kazandırılır.

Doğuştan başlayarak edinilen kültürün ışığı altında diğer insanların davranışlarını yorumlayan birey, ona göre bir davranış şekli tutturur. Böylece, bulunduğu kültürün bir parçası olur. Her kültür, varlığını sürdürürebilmek için, bireyleri kendi ortamına uyabilecek bir biçimde yaşama hazırlar. Söz konusu uyum, yavaş yavaş gerçekleşir ve ömür boyu sürer. Bireyin, yaşadığı kültürdeki özellikleri kazanmasına ve ait olduğu kültüre uyum sağlamasına *kültürlenme* denir. Aynı süreç, toplum ya da kültür açısından düşünüldüğünde, yani bireye, bulunduğu kültürün

5 Kültürel geçişlilik ya da kültürel aktarım için bkz.: Yalçın İzbul, "Kültür < Kültürel Süreçler Üstüne", *Çağdaş Eleştiri Dergisi*, 6, Haziran 1983, s. 28—29.

6 İzbul, y.a.g.m., s. 28—31.

7 Güvenç, y.a.g.e., s. 129—130.

8 İzbul, y.a.g.m., s. 28.

9 Güvenç, y.a.g.e., s. 131.

aktarılması söz konusu olduğunda, *kültürleme* ile karşı karşıya kalınır. Kültürlenme, kültürleme sürecinin edilgen biçimidir.¹⁰

Konumuzla ilgili olarak zanaat, maddeye dayalı gereksinimleri karşılamak için yapılan ve azçok el ustalığı isteyen belirli iş; zanaatçı ise, herhangi bir zanaatı olan kimsedir¹¹. Zanaatçının mesleği ile ilgili olarak sonradan edindiği her türlü düşünce ve davranış kalıbı da zanaat kültürüdür. Çırak, kalfa ve usta ilişkileriyle kültürleme ve kültürlenme süreçleri, bu kültürün yine önemli iki sürecidir. Kültürel yapının bir parçası olarak zanaat kültürü, kültürleme ve kültürlenme süreçleri ile ustadan kalfaya ve çırağa aktarılmakta ve kalfa ile çırak tarafından da kazanılmaktadır. Bu anlamda zanaat kültüründe de üretim amaçlı olduğundan, daha önce belirttiğimiz gibi, Cohen'in değindiği üzere, toplumsal bir ilişki ve bu ilişkiye ait toplumsal bir uyum söz konusudur.

Örneğimiz olan süpürgecilik, bir zanaat türü; süpürgeci ise zanaatçıdır. Usta-çırak ilişkisi içinde düşündüğümüzde, süpürgecilik zanaatını öğrenmeye gelen bir bireyin ilk yapacağı iş, *meydancılık*'tır. İlgili kültür bütününde daha çok getir-götür işlerine verilen bu ad, onun süpürgecilik kültüründeki ilk kimliği olacaktır. Birey, meydancı olarak ilgili zanaat kültürü ile karşı karşıya kalacaktır. Söz konusu kültürün bireye aktarılmasını gerçekleştirecek olan temsilci ise, ustadır. Meydancılıkla birlikte, artık ait olduğu zanaat kültürüyle ilgili kültürel öğeleri ustasından kazanmaya başlayan birey, uyum aşamasına girecektir. Uyum aşaması, yine yavaş yavaş gerçekleşecektir. İşte, bu anlamda birey, bir kültürlenme süreci içindedir. Bulduğu kültür çevresi için ise olay, kültürlemedir. Meydancı için, uyum aşamasının bir üst basamağı, *seçicilik* ya da *zahirecilik*'tir. Süpürge tellerinin sınıflandırılması işini içeren seçicilik, kalfalık için bir göstergedir. Bireye, süpürge tellerini uygun bir şekilde sınıflandırmasını sağlayacak teknik bilgilerin aktardması, ilk geldiği duruma göre daha da kolaylaşmıştır. Çünkü o, belirli bir hazırlık dönemi geçirmiş ve girdiği kültür çevresine büyük ölçüde uyum sağlamıştır, "Tepelik", "işlik", "yürek", "gege" gibi süpürge telleri ile ilgili kavramları önceden hiç bilmeyen birey, meydancılık aracılığı ile öğrenmiş ve zamanla bu konudaki görgüsünü arttırarak teknik bilgiler konusunda bilgi sahibi olmuştur. Fakat, sözü edilen zanaat kültürü hakkında bireyin uyum aşaması, bununla da kalmayacaktır. Onun kültürlenmesi, süpürgecilik konusunda süreklilik gösterecektir. Seçicilikten son-

10 Ali Rıza Balaman, "Geleneksel Yaşamda Kültürlenme (Toplumsallaşma) Süreci", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 1981, s. 169-176.

11 TDK, *Türkçe Sözlük*, 6. Baskı, Bilgi Basımevi, TDK Yayınları: 403, Ankara, 1974, s. 885.

raki aşama, *sarıcıhtftu*. Sancı, süpürge'nin ilk taslağını oluşturan kişidir. Taslak ile ilgili malzemeleri hazırlamayı önceki aşamalarda öğrenen birey, sonunda taslak oluşturmasını da ait olduğu kültürel ortamda kazanacaktır. Nitekim birey, bu aşamada, kalfa olacaktır. Sürekli olarak yaptığı taslakları bağlayıcıya veren kalfa, bağlayıcının kullandığı tezgahın işlevini görerek onun kullanılmasını öğrenecektir. Bu seviyede, bağlayıcılık yapmak için de gerekli olan bilgilere sahip olacaktır. *Dikicilik* aşamasıyla bireyin mesleki olarak girdiği kültürel çevreye uyumu sağlanmış olacaktır. Bir çırak olarak girdiği zanaat kültüründe sonuçta usta kimliğini kazanan birey, kazandığı bilgi ve alışkanlıklarla davranışları, eklediği ve geliştirdiği yeni teknikleri, bu kez kendi çıkarlarına aktarmaya başlayacaktır.

SONUÇ

İnsan, kültürel bir varlık olarak, mesleki açıdan olduğu gibi, diğer yönlerden de toplumsal örgütlenmeler oluşturmuştur. Belli bir kültür çevresi içinde dünyaya gelen insan, beşikten mezara kadar sürekli olarak kültürden kazandığı bir takım bilgi, beceri ve davranışlar sonucunda elde ettiği kültürel kimlik ile yaşantısını sürdürür. Yaşantısının her aşamasında toplumsal bir örgüt içinde bulunan insan, sürekli olarak bulunduğu ortama ya da çevreye uyum göstermek durumundadır. Bireyin bulunduğu toplumsal örgüte ya da ait olduğu kültür çevresine uyumunu sağlayan ve ona kimlik kazandıran olgular, kültürel süreçlerdir.

Kültürel süreçler aracılığıyla kültürlenmiş birey, daha sonra ait olduğu kültür çevresini, kazandığı davranış kalıpları, düşünce biçimi ve dünya görüşü ile bu kez kendisi etkilemeye başlayacaktır. Ancak, yaşantısının her aşamasında da kültürden etkilenmesi bir yandan sürecektir. İşte, bu bağlamda, insan denilen üç bilinmeyenli denklemin kültür ile ilgili kısımlarını çözebilmek için kültür araştırmalarına şiddetle gereksinim vardır. Nitekim, kültürel süreçler üzerinde yapılacak olan araştırma ile incelemeler ve ulaşılabilecek sentezler, kültürel denklemin değerini bize kazandıracaktır. Buna bağlı olarak kültürleme ve kültürlenme süreçlerinin incelenmesi, bireyin beşikten mezara kadar kazanmış olduğu yaşam biçimini nasıl kazandığını ve bunun nasıl aktarıldığı sorularına yanıt bulmamızı sağlayacaktır. Böylece, bu durum, doğduğu anda yoğrulmamış bir balçık gibi karşımızda bulunan insanı, bir heykeltıraş gibi yoğurmak ve ona şekil vermek için gerekli olan yöntem ve tekniklerin ortaya konulması ile olumsuz insan tipinin yok edilmesini sağlayacak bilgi ve beceriyi kazanmamıza yol açacaktır.